

Hugo Gellert: Rikdom og
brødkøer.

42. Hvordan kriser i kapitalismen oppstår

Ingen kan nekte for at de kapitalistiske krisene fins. Borgerlige sosialøkonomer mener som regel at de kan bli unngått. Når de oppstår, tror de at de skyldes mistak som blir begått av fagbevegelsen eller politikerne. Marxistiske økonomer mener krisene er unngåelige, men er ikke alltid enige om hvorfor. Her skal vi skissere hvordan kriser oppstår, slik vi ser det. Om du synes det som kommer er vanskelig, er det ikke rart: Sjølve problemet er enormt innvikla.

La oss nå tenke oss at det er høykonjunktur, akkumulasjonen går for fullt og kapitalister og reformister skryter av den krisefrie økonomien. Så skal vi se hvordan de to motsatte virkningene av økt produktivitet (avsnitt 41) griper inn, først den ene og så den andre, og får akkumulasjonen til å gå over i ei krise.

1) Under høykonjunkturen stiger prisene over verdiene på grunn av den store etterspørselen. Det er også stor etterspørsel etter arbeidskraft, slik at lønningene øker. Produksjonen går for fullt både i gammeldagse og moderne fabrikker.

2) Det blir investert i nytt utstyr og større kapasitet. Denne tekniske utviklinga bærer i seg lavere vareverdier. Men disse verdiene slår ikke gjennom på markedet under høykonjunkturen, fordi etterspørselen gjør det mulig for bedriftene å beregne seg høyere og høyere priser og allikevel få solgt varene. De minst effektive bedriftene deltar jo også framleis i produksjonen for fullt, og bidrar dermed til å holde den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida oppe.

3) Verdisammensetninga utvikler seg derfor tilnærmet lik den organiske sammensetninga. En stund virker det som den økte arbeidsproduktiviteten bare har en virkning, nemlig økt teknisk sammensetning. *Den gjennomsnittlige profittraten synker altså etterhvert som høykonjunkturen utvikler seg.* De enkelte kapitaler (bedrifter) merker dette på forskjellig måte. De med ekstraproft har få problemer. De andre merker et *kostnadsproblem*, det blir dyrere og dyrere å skaffe produksjonsmidler og arbeidskraft. Fortjenestemarginene skrumper inn, og de får ikke satt av så mye penger som de ville til den nødvendige tekniske fornyelsen. De bransjene hvor den tekniske utviklinga går spesielt raskt (som data i vår tid), får de største problemene med kostnadene. Produktene deres synker nemlig så mye i verdi at det slår kraftig ut på prisene selv under høykonjunkturen. Men råstoffene og arbeidskrafta deres synker ikke i pris, samtidig som den tekniske sammensetninga øker.

Dette er en av fem
deler av studieboka
«Politisk økonomi».
Øvrige deler kan
lastes ned fra
[http://akp.no/
ml-historie/pdf/
studieboker/](http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/)

U.S.A.

4) Under høykonjunkturen har det altså bygd seg opp en mengde med misforhold. Den underliggende tendensen er verdisenking, men prisene har beveget seg lenger og lenger vekk fra de fallende verdiene. Det blir større og større sprik mellom de teknisk sett avanserte fabrikkene med høy arbeidsproduktivitet og de tilbakefallende. Profittraten er på veg nedover og dette truer med å gjøre nyetableringer og fornyelser vanskelig. Utjamninga til gjennomsnittsprofitt mellom bransjene har ikke funnet sted ennå, slik at de bransjene som raskt øker den tekniske sammensetninga har problemer med profitten. Det er et objektivt behov for en endring av den samfunnmessige arbeidsdelinga, slik at disse bransjene tar mindre av det totale samfunnmessige arbeidet enn de gjør for øyeblikket. Ja, det er et objektivt behov for mindre arbeidskraft i produksjonen som helhet. Produksjonen har økt ut over de grensene som markedet setter, på grunn av jakta på ekstraprofitt og fordi produksjonen er solgt på kreditt til kjøpmenn og spekulanter som regner med fortsatt stigende priser. Dette er de misforholda som bygger seg opp under høykonjunkturen. Bare ei krise kan løse dem.

5) Nøyaktig hvordan krisa bryter ut, kan variere. Kanskje begynner spekulantene å gå konkurs, og trekker med seg de bankene og produsentene som har gitt dem kreditt. Kanskje oppstår krisa i en spesiell bransje eller blant de umoderne bedriftene som har de største problemene med kostnader og lønnsomhet. Kanskje varer høykonjunkturen helt til maskinfabrikantene merker at svært få har råd til å skaffe seg nye maskiner. Den vanligste måten krisa sprer seg på, i hvertfall tidligere, er ved at bankene strammer inn på utlånene for å unngå bankkrakk.

6) Det krisa gjør, er å bringe inn for fullt den andre virkninga av økt arbeidsproduktivitet, nemlig verdisenking. Det enkleste er å se på hvordan dette foregikk i gamle dager, før siste verdenskrig. Straks spekulantene var borte og de første konkursene hadde utløst arbeidsledighet og lavere produksjon, hopet det seg opp usolgte varelagre. Under presset fra disse usolgte varene, sank vareprisene brått. Ned til de gamle verdiene, videre ned til det som skal bli de nye verdiene, og kanskje enda videre. Nå er kroken på døra for alle med gammel teknologi (slik det gikk med Andersen i avsnitt 34)! Spriken mellom de ulike produksjonsteknikkene som er i bruk, blir redusert eller fjernet helt. Tilbake står de moderne bedriftene. Dermed har de nye, lavere vareverdiene blitt etablert i praksis. Samtidig har den samfunnmessige arbeidsdelinga blitt justert slik at overforbruket av arbeidskraft i de forskjellige bransjene er fjernet. Arbeidsløsheten presser ned lønningene, og kapitalistene vil nytte

høvet til å skjerpe arbeidsdisiplinen og ta bort faglige og sosiale rettigheter. Dette øker merverdiraten. Sammen med de lavere verdiene på produksjonsmidlene, bringer dette profittrenten oppover igjen.

7) Under krisa har kapitalistene som har kapitalen sin i pengeform store fordeler. Kapitalen i pengeform blir nemlig ikke utsatt for verdisenking slik kapitalen i vareform og produktiv form blir. Dette gjør det lettere for store pengekapitalister å kjøpe opp og underlegge seg bedrifter og varepartier. Sentraliseringa og monopoliseringa tar et kraftig steg framover. Denne endringa i eierforholdene er utgangspunkt for en omlegging og rasjonalisering av produksjonen, med nedlegging av enkelte produksjonslinjer, oppbygging av nye anlegg osv. Men til og med umoderne anlegg kan gi utgangspunkt for en lønnsom produksjon under den oppgangen som følger, dersom de er kjøpt så billig under krisa at utgiftene til fast kapital er minimale.

8) Om krisa skal gi grunnlag for en ny oppgang eller ikke, er alltid et åpent spørsmål. Det kommer an på hvor omfattende omstruktureringa blir, hvor lavt de nye vareverdiene kommer, hvor mye utbyttinga blir økt, hvordan den industrielle reservearmeen er blitt nyrekrutert og disiplinert, om det finns grunnlag for nye bransjer osv. Om alt dette

Magemålet.

Statsråd Vik har uttalt at det beste rasjoneringsystem er "magemålet".

Ja, for hr. Vik og hans klassefeller er det utvilsomt det beste.

står det en klassekamp. Borgerskapet og reformistene vil tvinge arbeiderklassen til harde ofre for å få til en ny oppgang. Men hva vil arbeiderklassen få igjen for det, annet enn lavere levestandard og nye tiår med kapitalismen?

Motsigelsen mellom de to virkningene av økt arbeidsproduktivitet er et eksempel på at produktivkreftene kommer i motsetning til produksjonsforholda. Den økte arbeidsproduktiviteten er uttrykk for at produktivkreftene utvikler seg. Men dette kommer i motsetning til den kapitalistiske måten å ordne produksjonen på, først i form av lavere profitt og så i form av et verdifall som setter noen av kapitalistene helt ut av spill og innebærer store tap for andre. Dette fører til nye eierforhold, altså til at produksjonsforholda utvikler seg.

På lang sikt medfører dette svære endringer av kapitalismen, fra frikonkurranse til monopolkapitalisme til statsmonopolkapitalisme (avsnitt 47). Krisene driver fram denne utviklinga. Men sjøl om produksjonsforholda blir mer og mer «samfunnsmessige» under kapitalismen, blir de aldri slik at krisene ikke dukker opp igjen. Et system som har til mål å øke verdien av kapitalen mest mulig, men bruker midler for å oppnå det som fører til at verdiene synker, kan aldri fri seg fra sine egne motsigelser. Når produksjonen engang kan utvikle seg uten den tvangstrøya at den skal bevare og øke en verdihaug som kalles kapital, vil krisene ikke være nødvendige lenger. (Men framleis kan det nok oppstå mangler, flaskehalser og vanskelige omstillinger i økonomien.)

43. Kredittpenger

I de følgende avsnittene skal vi gå løs på nye vriene sider ved den utvikla kapitalismen, nemlig kreditten og inflasjonen.

Penger er opprinnelig en vare med en egen verdi. Dette så vi i avsnitt 7. At pengene har en virkelig verdi, var en nødvendig betingelse for at de skal fungere som verdimål og sirkulasjonsmiddel. Men det var bare når pengene skulle brukes til endelig oppgjør for gjeld eller som verdioppbevaringsmiddel at de trengte å være tilstede i håndfast form, dvs. gull eller sølv.

Det vi ikke tok opp der, var de *pengesedlene* som bankene gir ut. I Norge kunne pengesedlene løses inn i sølv fra 1842 til 1873, og i gull fra 1873 til 1931. Denne typen penger kalles *kredittpenger*, fordi de oppstår i forbindelse med bankenes utlånsvirksomhet. Når du får et lån i banken, blir det utbetalt i form av pengesedler. Pengesedlene kan du veksle i sølv eller gull i banken når som helst.

Sålenge bankvesenet ikke er truet av sammenbrudd, fungerer disse kredittpengene like godt som gull eller sølv -

også til å gjøre opp gjeld eller som verdioppbevaringsmiddel. De erstatter og blir brukt istedet for metallet i alle sammenhenger der det trengs penger, unntatt i internasjonale forbindelser. Gullet forsvinner ned i bankhvelvene. Der blir det liggende som reserver i tilfelle noen skulle finne på å løse inn pengesedlene. Gullreservene tjener også til internasjonale betalinger.

Sålenge sedlene kan løses inn i gull, har de en helt bestemt bytteverdi, nemlig den mengden gull som de kan løses inn i.

I mange land, f.eks. USA, var det slik i forrige århundre at hver bank ga ut egne sedler. Hvis folk blei usikre på om banken hadde nok gullreserver til å løse inn sedlene sine, kunne denne bankens dollarsedler falle i verdi i forhold til andre dollarsedler og gull. Med tida blei bankvesenet forent ved at en bank fikk monopol på å utstede kredittpenger. Når de andre skulle gi ut sedler i forbindelse med utlån, måtte de skaffe seg sedlene ved å låne i denne sentralbanken. I Norge har Norges bank hatt et slikt monopol hele tida.

44. Bankene skaper penger. Bankkonto-penger

I forrige avsnitt så vi at sentralbanken kunne skape penger, nemlig ved å trykke opp pengesedler. Det kan se ut som om *banken skaper verdier*, og at verdi ikke bare er et resultat av produksjon, slik vi har slått fast før (f.eks. avsnitt 6 og 12). Sålenge kredittpengene bare kommer *istedet for* gullet, som hoper seg opp i hvelvet i Norges Bank, har ikke noe spesielt viktig skjedd. De «verdiløse» papirpengene har jo hele tida som motstykke den håndfaste verdien i hvelvet. Men Norges Bank trykker opp *mere sedler enn de har gull til*, og satser på at ikke alle vil kreve sedlene innløst samtidig.

Likevel kan vi ta det med ro sålenge Norges Bank bare gir ut sedler i forbindelse med salg av varer på kreditt. La oss si at Andersen selger et parti klister til sportshandler Lykke. Sportshandleren lover skriftlig å betale om en måned. Andersen går til Småsparerbanken og spør om et kortsiktig lån med sikkerhet i det skriftlige løftet fra sportshandleren. Småsparerbanken går til Norges Bank og får låne sedler i en måned, og gir det skriftlige løftet fra sportshandleren som pant. Så leverer Småsparerbanken sedlene videre til Andersen, som akkurat får dem i tide til neste lønnsutbetaling til Låke, Gundersen og Torp. I dette tilfellet blir sedlene brukt til å få allerede skapte verdier til å sirkulere.

Hvis Norges Bank holder seg til denne forma for utlån, er det liten grunn til å tro at de vil låne ut flere sedler enn det som trengs til å få de produserte vareverdiene til å sirkulere.

re. Når varene blir betalt, kommer de utlånte sedlene tilbake til Småsparerbanken, som leverer dem videre til Norges Bank med takk for lånet. Faren for tap for Norges Bank er liten. Det oppstår heller ikke noen usikkerhet om den kan veksle inn sedler i gull til alle som ber om det. Med en slik forsiktig utlånspolitikk er derfor pengeverdien fast, og det er mengden av vareverdier i sirkulasjon som bestemmer hvor mye penger som trengs i sirkulasjonen.

Men nå skal vi se at ikke bare Norges Bank kan skape penger, også de vanlige bankene gjør det. Vi skal videre se at de ikke bare skaper penger for å få de eksisterende vareverdiene til å sirkulere. De skaper også penger som de låner ut som startkapital til nye kapitalister, eller som ny kapital til gamle kapitalister. I denne forbindelsen er det langt mer usikkert om de skapte pengene tilsvarer noen virkelige vareverdier. Produksjonen av de nye verdiene er jo ikke engang kommet i gang. Faren for at pengene aldri vender tilbake til banken er tilstede.

Da banksjef Falstrup innvilget lånet på 10 000 kroner til Andersen, gikk han ikke først ned i hvelvet for å sjekke om han hadde nok penger å låne ut. Nei, han vurderte bare om Andersen hadde et investeringsprosjekt som virket lønnsomt. Så svarte han ja, tok hetta av fyllepennen sin og skreiv opp i regnskapsbøkene at Andersen skyldte banken 10 000 kroner. Andersen hadde ikke behov for å ta ut de 10 000 med det samme, derfor tok Falstrup og plusset på 10 000 kroner på Andersens konto i banken.

«10 000,-» skrevet med blekk to steder i bankens regnskapsbøker - det var egentlig alt som skulle til, så hadde Andersen sin startkapital. Bankkassereren behøvde ikke gi ut noen pengesedler, og likevel hadde Andersen nå 10 000 kroner å rutte med.

Dermed skapte Småsparerbanken ti tusen kroner som ikke eksisterte før. Disse pengene eksisterer bare i bøkene til banken, men Andersen kan kjøpe varer for dem og betale gjeld like så bra som med pengesedler. Han brukte en del av dem til å kjøpe kjele og falsemaskin og gamle bildekk, og han kjøpte dette fra folk som også hadde konto i Småsparerbanken. Dermed var det bare for kassereren å trekke disse summene fra Andersens konto og legge dem til kontoen til det mekaniske verkstedet og skraphandleren. Pengesedler blei det bare bruk for til å betale lønningene til Torp, Gundersen og Låke. Banken måtte altså regne med å skaffe pengesedler til en viss prosentandel av det nye lånet. Når det gjaldt tuber, måtte de kjøpes fra Oslo. Sjel om pengesedler ikke kom i bruk, måtte banken overføre denne summen til en konto i en Oslobank, og dermed fikk Småsparerbanken en gjeld til Oslobanken.

Vi kaller den typen penger som banken skapte, og som seinere blei brukt til å kjøpe produksjonsmidler, for *bank-*

Bankene utvikler seg til maktsentra som står i spissen for sentraliseringa av kapital.

konto-penger. De oppfyller alle pengenes tre funksjoner, sjøl om det ikke går an å ta og føle på dem.

Når Andersen engang betaler lånet tilbake, blir de 10 000 kronene tilintetgjort. Når Andersen ikke lenger skylder de 10 000, eksisterer de ikke lenger.

I avsnitt 16 så vi at bankene *formidlet* kreditt. Det vil si at de tar pengene til de passive kapitalistene, småsparerne og kapitalistene som har penger de ikke får brukt som kapital for øyeblikket, og låner dem videre ut til andre kapitalister og forbrukere. Nå har vi også sett at de *skaper* kreditt. De låner altså ut mer enn de får inn av pengesedler. Dette kan de gjøre fordi de som får lån, ikke tar ut lånet i form av sedler, men beholder det som bankkonto-penger.

Ved hjelp av både kredittformidling og kredittskaping utvikler bankene seg til maktsentra som står i spissen for sentraliseringa av kapital. Den formidla kreditten går stort sett fra de små til de store, og fra distriktene til byene. Den skapte kreditten er et mektig middel til å starte nye store tiltak, gjennomføre sammenslåinger og rasjonalisering. Jo viktigere den blir, jo bedre tak får bankene på industrikapitalistene. Bankene kjenner dessuten kundene og deres økonomi svært godt, fordi alle pengestrømmer i samfunnet går innom banken etterhvert.

Men bankene kan ikke uhemmet skape penger. Hva skjer hvis Småsparerbanken innvilger lån ikke bare til Andersen, men til Berntsen, Christiansen og Danielsen også? Jo, lik-som Andersen brukte en del av lånet til sedler før lønningsdag og en annen del til å betale for tuber fra Oslo, så vil også Berntsen osv. ta ut en del sedler, og dessuten betale for varer fra folk som har kontoen sin i andre banker. Småsparerbanken pådrar seg da etterhvert en svær gjeld til andre banker og til Norges Bank, som den må låne sedler fra. Småsparerbanken må altså passe seg for å skape mer penger enn det de andre bankene gjør. Dessuten må den ta hensyn til at Norges Bank kan slå seg vrang og nekte å låne ut sedler, eller sette opp renta for slike lån.

45. Inflasjon

I alle vareproduserende samfunn er vareprodusentene underlagt tvangen til å forvandle varer til penger. Andersen har laget klister, og det må han få solgt nå, ellers må han stoppe videre produksjon og si opp arbeiderne. Men sportshandler Lykke kan ikke betale klisteret før om en måned. Det er da Andersen går til banken og får et kortsiktig lån med sikkerhet i Lykkes løfte om betaling om en måned. Andersen sukker lettet, for nå er jo tvangen til å forvandle varene til penger løfta vekk fra hans skuldre og over på Småsparerbankens. Småsparerbanken har *foregrepet* forvandlinga av Andersens varer til penger, og har allerede anerkjent at det har foregått samfunnsmessig arbeid til en verdi av f.eks. 4000 kroner i Andersens fabrikk. Hvis dette til slutt viser seg å være feil, og klisteret blir liggende usolgt i Lykkes hyller, så går både Lykke og Andersen konkurs. Men det endelige tapet må Småsparerbanken ta, ettersom verken Lykke eller Andersen har 4000 kroner å betale tilbake til banken.

Småsparerbanken klarer fint et tap på 4000 kroner. Hvis den ikke har egne reserver til å dekke tapet, kan den trolig få et lån hos de andre bankene eller hos Norges Bank. Tvangen til å forvandle varene til penger virker på en ny måte når det eksisterer et bankvesen som gir driftskreditt og investeringslån. Den blir forvandlet til en tvang til å gjøre opp gjeld og tilgodehavender bankene imellom. Derfor vil en overproduksjonskrise slå ut i form av ei finansiell krise - ei krise for bankvesenet.

Når ei slik krise truer, kan Norges Bank enten låne ut penger til bankene for å gjøre det mulig for dem å gjøre opp gjelda til hverandre. Eller den kan tenke mest på at gullreservene vil gå tapt hvis det kommer for mye penger i sirkulasjon - penger som folk kan kreve innløst i gull. Det var denne sistnevnte politikken som sentralbankene fulgte helt til mellomkrigstida, med bankkrakk og konkurser til følge.

Men krisene og konkursene fikk så veldig omfang etterhvert som kapitalismen vokste, at noe måtte gjøres for å mildne dem. Sentralbankene ga istedet ekstra lån til banker i krise, ikke minst for å unngå sosial uro og revolusjon. Resultatet av denne politikken var etterhvert den *inflasjonen* vi kjenner i dag.

Inflasjonen er et vedvarende fall i pengenes verdi i forhold til andre varer, og dermed en stadig prisstigning på alle varer.

Den moderne inflasjonen bryter sjølsagt fort ned pengenes innløselighet i gull, og avskaffer gullet som pengevare. Tilbake står bare kreditt penger, dvs sentralbankens sedler og bankkonto-pengene.

INFLASJONEN

Inflasjonen betyr ei stadig senking av pengeverdiene, og dermed ei stadig prisstigning. Med konsumprisindeksen, som viser utviklinga av prisene på forbruksvarer, kan vi vise hvordan inflasjonen har utvikla seg i Norge de siste 20 år. La oss si at vi starter med prisene slik de var i januar 1965. Etter vel 10 år, i desember 1975, var prisnivået dobbelt så høyt som i 1965. I oktober 1980 var prisene tre ganger så høye som i 1965. I september 1983 var prisene fire ganger så høye som i 1965. En gang i 1986 vil det gjennomsnittlige prisnivået være fem ganger så høyt som i 1965.

Er det altså en slapp pengepolitikk fra sentralbankens side som er årsaka til inflasjonen? Nei, ikke akkurat. Årsaka er de motsigelsene som oppstår i den kapitalistiske verdiproduksjonen. For å mildne virkningene av disse motsigelsene og utsette dem i tid, fører sentralbanken en slapp pengepolitikk. La oss se litt nærmere på det.

Vareprisene blir nå for tida bestemt av de kostnadene kapitalistene har. Kostnadene er slikt som renter på lånekapital, lønnskostnader, råvareutgifter og avskrivninga av produksjonsutstyret. Disse kostnadene vil kapitalisten dekke, og skaffe seg en gjennomsnittspris på toppen av det. Ut fra dette beregner han hvilken pris han må ta.

Hvis beregningene er i samsvar med de virkelige verdiforholdene, og hvis det ikke er overproduksjon og misforhold mellom ulike deler av økonomien, så kan bankene trygt

foregripe salget og produksjonen av de varene som er kalkulert på denne måten. Det hele vil gå etter beregningen: Verdien blir produsert som planlagt og realisert som planlagt, vareeierne kan gjøre opp seg i mellom, bankene kan gjøre opp seg i mellom, og det er ikke behov for noe nytt tilskudd av penger for å få gjort opp gjeld og forhindre konkurser.

Men de virkelige verdiforholdene kan utvikle seg annerledes enn beregnet. Den virkelige gjennomsnittlige profittraten kan falle, mens kapitalistene fortsetter å regne seg en like høy «normal» profitt som før. Markedsforholdene kan endre seg, slik at produksjon som man regnet med var et ledd i den samfunnsmessige arbeidsdelinga, ikke er det likevel. Økt produktivitet kan føre til at vareverdiene synker raskere enn beregnet, men man fortsetter å beregne seg de samme prisene som før. Ny teknologi kan gjøre gammelt produksjonsutstyr verdiløst, men man fortsetter å avskrive det langsommere enn man burde. Prisen på varene som blir produsert med slikt umoderne utstyr, blir beregnet for høyt,

Imperialismens underku-
ing av andre nasjoner har noen
ganger slått tilbake på
imperialismens økonomi,
i form av krise og infla-
sjon.

Her framstiller Hugo
Gellert Monroe-doktrinen
som USA påberoper seg for å
kontrollere Latinamerika

men likevel for lavt til å opprettholde denne kapitalen på langt sikt. Arbeidskraftas verdi kan også øke mer enn beregnet.

Vi gjenkjenner her de motsigelsene som bygger seg opp under en høykonjunktur (avsnitt 42).

I alle disse tilfellene har det oppstått et tap av verdi på en del av kapitalen i samfunnet. Dette er ikke beregnet i vareprisene. Det oppstår et misforhold mellom verdien og prisen på den totale produksjonen i samfunnet.

Dette misforholdet kan løses på en av to måter. *Enten* kan det hende at ikke alle varene blir solgt - i hver fall ikke til den beregnede prisen. Tapet av verdier kommer da tilsyne som konkurser for enkelte bedrifter, lavere profitt for andre, og vanskeligheter for de bankene som har slike bedrifter som kunder. *Eller* så blir det satt inn en tilleggskapital for å oppveie tapet. Vi har sett hvor en slik tilleggskapital kan komme fra - fra en sentralbank som gir ut mer penger, eller fra bankene som skaper ny kreditt.

Tilleggskapitalen kan brukes til å kjøpe varer som ellers ikke ville blitt solgt, eller gis direkte som lån og tilskott til bedrifter som har problemer med profitten og salget. Eller den går til de bankene som har foregrepet realisering og produksjon av verdier som ikke har slått til. Endelig kan staten ta mindre av merverdien fra bedriftene (skattelettelser). I så fall vil tilleggskapitalen måtte brukes til å dekke underskudd på statsbudsjettet.

Hvis det trengtes en pengemengde P til å realisere den totale produksjonen til de prisene som var beregnet på forhånd, trengs det nå, etter at verdiforholdene har endret seg og endel av verdien er tapt, en pengemengde $P + T$, der T er tilleggskapitalen. En mindre verdi blir realisert ved hjelp av en større pengemengde. Det betyr at ei krone representerer en mindre mengde abstrakt arbeid enn før. Dette er inflasjon.

Inflasjonen oppstår fordi det moderne bank- og finansvesen ved hjelp av kreditten dekker tap i kapitalens profitt som oppstår på grunn av verdifall og samfunnsmessig unødvendig produksjon.

46. Fra inflasjon til krise

Motsigelsene i den kapitalistiske akkumulasjonen blir ikke opphevet av inflasjonen. De gjør seg sterkere og sterkere gjeldende for hvert kretsløp kapitalen tar. Problemet er ikke lenger å forvandle varer til penger, men å forvandle penger til produksjonsmidler og arbeidskraft. Inflasjonen gjør dette stadig dyrere. Det må stadig større doser tilleggskapital til for å opprettholde en normal profitt. Inflasjonen skyter fart.

Dramatisk valutamarked:

Franske dagsrenter opp i 5000 prosent

15/3-83 aft

BJØRN H. TRETVOLL

Franske myndigheters forsøk på å unngå en nedskrivning av franske franc bragte mandag det kortsiktige rentenivået for denne valutaen opp i astronomiske høyder i et internasjonalt valutamarked som var preget av uvanlig store kurssvinger. For én dags plasseringer i franske franc ble det notert renter helt oppe i fem tusen prosent p.a., mens plasseringer på en måned ga opptil 110 prosent p.a.

Efter de franske valg i helgen ble den siste tids forventninger til kursendringer for valutaene innen det vesteuropeliske valuta-samarbeidet (EMS) ytterligere forsterket. Spekulasjonene har ført til et spesielt sterkt press mot franske og belgiske franc.

— Det ser imidlertid nå ut til at disse landenes myndigheter satser sterkt på ikke å bli tvunget inn i en devaluering. Dette kan bidra til øket presset mot vesttyske mark for å få til en løsning på EMS-landenes innbyrdes problemer gjennom en oppskrivning av mark, sier ass. banksjef Håkon Kristoffersen i

Christiania Bank og Kreditkasse til Aftenposten.

Han sier at de internasjonale valutamarkedene aldri har opplevet maken til rentenivå som det man mandag så for franske franc. Også for belgiske franc var det meget høye kortsiktige renter med noteringer på opptil 800 prosent for plasseringer fra én dag til den neste.

Disse høye rentene førte til en betydelig kursoppgang for disse valutaene utover dagen. Mot slutten av dagen var franske franc kommet helt på topp innen EMS. I forhold til norske kroner lå franc-kursen på over kr. 107,00 mot slutten av dagen, mot en børskurs på kr. 104,70. Vesttyske mark lå mot slutten av dagen på kr. 300,70.

Det høye franske rentenivå skyldes meget store intervensjoner i markedet fra den franske sentralbanken. Det blir der-

med svært dyrt å spekulere i en devaluering av franske franc. Spekulanter som mandag måtte dekke inn sine posisjoner i franske franc, led betydelige tap som følge av de høye rentesatser. Mot slutten av dagen var det store omplasseringer fra andre valutaer til franske franc.

— Det er ingen som nå tar short-posisjoner i franske franc, ble det hevdet overfor Aftenposten.

Belgiske myndigheter gjennomførte drastiske reduksjoner i det maksimale beløp landets banker tillates å ha utestående i belgiske franc, fra en milliard til 20 millioner belgiske franc.

For vesttyske mark var det ikke dramatiske kursendringer i løpet av dagen, men det er fortsatt efterspørsel efter den vesttyske valuta. Fra offisielt fransk hold har det vært uttalt at man mener problemene innen EMS bør løses gjennom en kursendring for mark.

Kostnadene for å kjøpe nytt produksjonsutstyr stiger stadig, slik at avskrivningene på det gamle utstyret blir for små til å skaffe nytt utstyr. Dette fører til nedgang i investeringene og til at bedrifter med dårlig tilgang på kreditt bukker under. Den samla gjelda i samfunnet øker - både forbrukergjeld, bedriftenes, bankenes og statens gjeld. Dette gjør systemet stadig mer ustabilt. Likevel øker behovet for å få nye lån enda mer, slik at rentenivået går opp. Hvis ei krise bryter ut, vil det økte rentenivået fungere på samme måte som prisfallet i tidligere kriser. Det vil tvinge fram konkurser og omstrukturering.

Og kriser vil bryte ut. Inflasjonen lar alle i samfunnet bære tapet, ettersom pengeverdien er den samme for VOX som for Andersen. Den store spriken mellom de forskjellige produksjonsteknikkene blir ikke mindre. Nye verdier slår ikke igjennom i praksis. Bare krisa kan gjøre den jobben i kapitalismen, og inflasjonen gjør systemet så ustabilt at krisa når som helst kan bryte ut.

MØTER SELSKAPER

10—70 personer
5 min. fra Oslo sentrum
Egen parkering

SMESTAD

HOTELL & RESTAURANT A/S

Sørkedalsveien 93, Oslo 3.

14 64 90

FORSKJELLEN PÅ MARXISTISK OG BORGERLIG ØKONOMI

Keynesianismen var den dominerende borgerlige økonomiske lære fra 30-åra og til midt i 70-åra. Deretter overtok monetarismen. De aller siste åra har monetarismen mistet mye av sin innflytelse.

Keynesianismen er teorien om at en skal bryte med gullstandarden og motvirke de dårlige tidene gjennom å ettergi gjeld, øke kreditten og øke underskuddet på statsbudsjettet. En slik praksis utvida og omforma de trange rammene som kapitalismen jobbet innfor fram til mellomkrigstida, nemlig den industrielle syklusen på ca. 10 år. Dette gjorde den langvarige oppgangen etter krigen mulig. Men de virkelige motsigelsene i økonomien økte. Profittraten sank, forskjellene i produktivitet økte, inflasjonen tiltok og gjeldskriser utviklet seg. Keynesianismen ble upopulær.

Hvis bare etterspørselen blir holdt oppe gjennom økt kreditt og statlig etterspørsel, ser ikke keynesianerne noe annet hinder for en stadig vekst enn mangelen på arbeidskraft. De ser ikke de objektive motsigelsene i den kapitalistiske produksjonen som vi behandlet under avsnittene om kriser. For deres del kan derfor veksten i økonomien være evig, hvis den bare blir styrt klokt av staten og sentralbanken.

Monetaristene ville stoppe inflasjonen ved å redusere pengemengden. Sentralbanken måtte stramme seg opp og nekte å finansiere allverdens prisøkninger. Men bedriftene hadde så store faste utgifter at de ikke kunne slå ned prisene. Isteden la de ned. Arbeidsløsheten økte. I 1982 brøt mye av den monetaristiske politikken sammen, fordi en del store banker gikk konkurs i USA og Tyskland, og fordi Mexico og Brasil ikke kunne betale gjelda si. Det ble nødvendig å gi ny kreditt i alle tilfeller der det motsatte ville bety et sammenbrudd for hele bankvesenet.

Monetaristene skjønner at det ikke går an å anerkjenne alt mulig som samfunnsmessig arbeid under kapitalismen. Men de skjønner ikke at når sentralbanken nekter bankene å anerkjenne alt mulig, så framkaller den kriser som er mer alvorlige enn samfunnsystemet kan bære. Når det gjelder inflasjon, mener monetaristene at den kommer av for mye penger i det store og hele, mens marxistene mener at det er blitt skapt for lite verdi i produksjonen i forhold til den pengemengden som trengs for å realisere verdiene. Monetaristene sier at pengemengden bestemmer prisene, marxistene sier at prisene bestemmer hvor mye penger som trengs i sirkulasjonen.

47. Stadier i kapitalismen

La oss se litt på A/S VOX. Det er ikke noen stor bedrift, men det som skiller den fra Andersens fabrikk kan likevel fortelle oss mye om forskjellen på kapitalismen før og nå.

A/S VOX produserer ved hjelp av maskiner i mye større grad enn Andersen. Maskinene henger sammen i et system, slik at kapasiteten til hver maskin er avpasset etter helheten. Arbeiderne er spesialisert på hver maskin. De er spesialarbeidere, ikke fagarbeidere.

A/S VOX har «ordna arbeidsforhold». Åttetimersdagen er innført, og det blir gitt overtidsbetaling hvis arbeidet varer lenger. Det finns en fagforening, og lønn og arbeidsforhold er regulert i en tariffavtale mellom foreninga og bedriften.

For det tredje er A/S VOX et aksjeselskap. Eierne er atskilt fra sjølve drifta av selskapet. Den er overlatt til en ansatt direktør.

Alt dette virker sjølsagt for oss. Men for hundre år sida var de færreste bedriftene slik. Da det blei regelen at produksjonen foregikk med maskiner, arbeidsdagen blei begrensa og bedriftene var aksjeselskap, gikk kapitalismen over i et nytt stadium — *monopolkapitalismen*. Maskindrifta gjør relativ merverdiproduksjon til en viktigere metode enn absolutt merverdiproduksjon. Dette gjør det mulig for arbeiderne å vinne fram i kampen for å forkorte arbeidsdagen. Dette framskynder den tekniske utviklinga enda mer. Minimumsgrensa for hvor stor en kapital må være i hver bransje stiger. Småkapital blir tatt over av de store, og snart oppstår monopoler. Aksjeselskapsforma gjør det mulig å sentralisere tilstrekkelig store kapitaler. Bankvesenet bidrar til det samme, og bankene får en maktstilling fordi de tvinger fram sentralisering som vilkår for å få lån.

På de store arbeidsplassene er det lettere å få til fagorganisering. Mens klassekampen tidligere dreide seg mest om lønn og om forkorting av arbeidsdagen, dreier den seg under monopolkapitalismen også om fagforeningsfrihet, stemmerett, rett til tariffavtale, kamp mot uthuling av faget når maskinene tar over, kamp mot usunt arbeidsmiljø og ensidig arbeid, og kamp for arbeidsplassene, som blir mer usikre under sentraliseringa og den stadige tekniske omveltninga.

Monopolkapitalismen er altså kort og godt de foreteelsene som dukker opp etterhvert som sentraliseringa av kapital skyter fart. Hvis du er vant til å tenke på monopolkapitalismen som et avvik fra den egentlige kapitalismen, så slutt med det. Først under monopolkapitalismen viser kapitalismen alle sider av seg sjøl, både den stadig mer samfunnsmessige produksjonen og den omfattende elendigheta som blir arbeiderklassen til del. Krisene blir mer alvorlige. Men blir ikke konkurransen opphevet? Nei, den blir skjerpa. I sir-

KÅRE MOE, KONSERNSJEF, ACTINOR:

"Lønnsomhet er en forutsetning!"

Mennesker og kapital er ACTINOR-konsernets hovedressurser. Vekst og lønnsomhet avhenger av at disse aktiva ivaretas på en aktiv og målrettet måte. Dette er konsernledelsens viktigste oppgave.

Vekst og lønnsomhet skal gjøre ACTINOR-aksjen maksimalt attraktiv. Dette sikrer konsernet nødvendig tilgang på risikovillig kapital. Vekst og lønnsomhet er også en nødvendighet for å kunne tilby velkvalifiserte medarbeidere interessante og utfordrende arbeidsoppgaver.

ACTINORs strategiske planer er derfor konsentrert om hvor og hvordan fortsatt vekst og lønnsomhet kan opprís.

Konsernledelsens oppgave er todelt. Driftsenheter skal føyes sammen for å gi konsernet som helhet en balansert risiko og bred basis for lønnsom vekst. Ledelsen skal dessuten virke motiverende, støttende og kontrollerende overfor konsernets driftsenheter.

Driftsenhetene skal konsentrere seg om sine markeder. Der skal de arbeide for å skaffe seg varige og vesentlige konkurransefortrinn. Stikkordene er markedstilpassede produkter og tjenester av høy kvalitet, rasjonell produksjon og effektiv markedsføring. Desentralisert beslut-

ningsmyndighet er et viktig element i ACTINORs lønnsomhetsfilosofi. De enkelte driftsenhetene opererer derfor i høy grad selvstendig i sine markeder.

Virksomhet utenfor landets grenser er et nødvendig middel for å oppnå den ønskede vekst.

ACTINOR vil derfor kontinuerlig oppsøke lønnsomme markeder utenlands og bearbeide dem.

Innsatsen for å finne de lønnsomme markedsnisjene vil vi aldri redusere. Og vi skal være villige til å bære risikoen ved å gå nye veier og utprøve nye idéer. Risikoen vil imidlertid aldri bli så stor at den truer igangværende virksomhet.

De menneskelige og økonomiske ressursene for å møte fremtiden har vi allerede.

Actinor A/S er et aktivt industrikonsern med en konsernomsetning i 1984 på 1,6 milliarder kroner og et resultat etter finansinntekter og finanskostnader på 156 millioner kroner. Konsernet har 2100 ansatte fordelt på de fire driftsenhetene Nyegaard & Co. A/S (Nyc), Norweld A/S, Unitor Ships Service A/S og investeringsdivisjonen.

Nyegaard & Co. er en forskningsbasert farmasøytisk industribedrift, Norweld A/S produserer og markedsfører et komplett produktprogram for oppdeling og sammenføyning av stål, mens Unitors hovedprodukt er et internasjonalt bytlesystem for gassflasker og kjølemedier.

Actinor-konsernet er i meget positiv utvikling med en sterk resultatforbedring fra 1983 til 1984. Mer om denne utviklingen kan du lese i konsernets årsberetning som du får ved å henvende deg til informasjonsavdelingen i Actinor, tlf. 02/38 99 50, eller ved å skrive til vår adresse Sandakervn. 64, 0483 Oslo 4.

ACTINOR

Hysterisk markedsføring under monopolkapitalismen.

kulasjonen blir flere midler enn før tatt i bruk i konkurransen, alt fra hysterisk reklame til rå makt og korrupsjon. I produksjonen foregår konkurransen som kamp for å få ekstraprofitt ved tekniske framskritt. Denne forma for konkurranse blir først virkelig hard under monopolkapitalismen.

Monopolkapitalismen og *imperialismen* hører sammen. Med monopolkapitalismen skjerper jakta på utenlandske markeder seg, kapitaleksporten blir enorm og svære internasjonale konserner danner seg. Med dette kommer aggressive utenrikspolitiske framstøt — erobring av kolonier, landnåm av tidligere ubebodde områder (som Antarktis), militær opprustning og kriger mellom imperialistmaktene.

Monopolkapitalismen utrydder små kapitaler. Men de store monopolene kan av og til være interessert i å bevare noen små i sin bransje. Hvis de små i bransjen kan få en beskyttelse ved virkemidler (f.eks. tollbeskyttelse, offentlige subsidier o.l.) som virker likt for alle i bransjen, så kan bransjen som helhet få en ekstra overføring av merverdi fra andre bransjer. Monopolene framelsker også små bedrifter i andre bransjer som fungerer som underleverandører. Slike er helt avhengige av monopolene, og må ta til takke med den prisen de blir tilbudt. Derfor utvikler det seg ofte skiller i arbeiderklassen mellom de fagorganiserte på de store bedriftene, og de lavtlønte og uorganiserte på slike småbedrifter. Monopolkapitalismen kan på denne måten skape ei oppsplitting av arbeiderklassen.

Under monopolkapitalismen utvikler det seg en ny «arbeidsdeling» innafor kapitalistklassen. Ansatte direktører styrer produksjonen. På nivået over direktørene sitter de dominerende aksjonærene i hvert selskap og avgjør valg av produkter, salgsstrategi osv. På øverste nivå sitter de som kontrollerer de virkelig store pengekapitalene ved hjelp av kontroll med bankene, store holdningselskaper osv. De utøver finansiell styring - bestemmer hvor det skal investeres, flytter pengene hvis de ikke gir stor nok avkastning, selger og kjøper selskaper osv. Dette er *finanskapitalen*. Hver av finansgruppene kontrollerer større og større deler av samfunnets økonomiske liv. Dermed utvikler kapitalismen grunnlaget for en planmessig styring av økonomien under sosialismen.

Klassekampen får et utvida innhold under monopolkapitalismen. Her franske arbeidere i streik.

MONOPOLISERING I NORGE

I Norge er det endel over 300 000 sysselsatte i til sammen rundt 11000 industriforetak. Men omkring 10000 av disse industriforetakene er små, og ikke så mange titusener jobber her. På de vel 1000 industriforetakene med mer enn 50 sysselsatte, jobber det omkring 220 000 i 1985. De 15 største industriforetakene, som Hydro, Elkem, ÅSV, Kværner, Borregaard og 10 andre, har samlet vel 100 000 av de sysselsatte i industrien. *Altså: 15 av de ca 11000 industriforetakene har en tredel av hele industrisysselettinga.*

I Norge er det ca 20 forretningsbanker som betyr noe. De hadde en samlet forvaltningskapital i 1985 på ca 220 milliarder kroner. De tre største, DnC, Kredittkassa og Bergen Bank hadde aleine en forvaltningskapital på 163 milliarder.

Grossistene i kolonialvarer leverer til rundt 8000 dagligvarebutikker. Fire grossistforetak (eller sammenslutninger av grossister), Joh Johannson, NKL, Køff-gruppa, og Løken-gruppa står for tre fjerdedeler av kolonialvareleveransene til dagligvarebutikkene.

Men monopolkapitalismen kan ikke sjøl bli et planmessig styrt samfunn. Tvert imot er den prega av krig og store kriser. Det er dette som gjør det nødvendig å utvikle nye former for kapitalakkumulasjonen, og gi staten en større og større rolle i den. Dermed oppstår *statsmonopolkapitalismen*, som har dominert etter krigen.

Staten er en *klassestat* — kapitalistenes stat. Det var den også i de tidlige faser av kapitalismen. Staten har alltid bestrebet seg på å legge forholdene til rette for at den kapitalistiske produksjonen skal gi profitt, ellers ville produksjonslivet bryte sammen. Derfor utvikler staten et lovverk omkring eiendomsrett, kontrakter osv., og griper inn mot streiker og for å kontrollere lønnsutviklinga. Statens voldsapparat, politi og hær, er også innretta på å forsvare kapitalistenes eiendom og arbeiderklassens innordning under kapitalen. Staten behandler ikke samfunnsmedlemmene likt — tvert imot. Den er en klassestat. I noen land viser den det åpent ved å skyte streikende arbeidere, andre steder er politiske og økonomiske tiltak tilstrekkelige.

Under statsmonopolkapitalismen får staten et utvida virkeområde. Kapitalen bruker de statlige ressursene mye mer direkte for sine formål. Vi har allerede sett noen viktige måter som staten griper inn i akkumulasjonen på, nemlig ved å

**Statlig
industri og transport
- et virkemiddel under
statsmonopolkapitalismen.**

styre og moderere krisene med penge- og kredittpolitikk (avsnitt 46). I tillegg til styring av den private kreditten utvikler staten sitt eget bankvesen og gir statlige lån og garantier. I kriser vil staten kanskje gi direkte tilskottskapital til enkelte kapitalister, lette på bedriftsbeskatninga, gå aktivt inn for omstrukturering for å skaffe «levedyktige enheter», og fjerne bestemmelser om arbeidsmiljø og forurensning som koster penger for bedriftene. På den andre sida vil staten skjære ned sine egne utgifter til trygder, helsetiltak og undervisning for å få råd til å støtte kapitalistene. De aktive inngrepene er blant annet mulig fordi en stor del av merverdien tar turen innom staten i form av skatt, før den blir pumpet inn i kretsløpet igjen som subsidier, tilskott, lån og statlig industrireiseing. Dette er nytt, i den tidlige kapitalismen helt fram til dette århundret var toll den viktigste inntektskilda til staten.

På de lavere styringsnivåene - styring med produksjonen og styring med bedriftenes salgsstrategi, prispolitikk og produktvalg - har staten mindre den skal ha sagt, unntatt i de nasjonaliserte industriene. Men tross alt lager staten atskillige bestemmelser om prispolitikk, om inntektspolitikk, prøver å kontrollere klassekampen gjennom tvungen voldgift, fagforeningslover osv. Alt dette gjør at staten blir di-

rette trukket med i alle økonomiske klassekamper. Arbeiderklassen møter staten som motstander mye mer direkte enn før, og stadig fler av kravene blir rettet direkte til staten. Staten og det offentlige blir også direkte arbeidsgiver til en stadig større del av arbeiderklassen. Dette gjør en omforming av staten nødvendig. Ved å bringe sosialdemokratene til makta kan kapitalistene unngå at klassekampen river opp hele samfunnet. Men kapitalistene har også et annet alternativ: Et fascistisk terrorstyre.

Nasjonalisering og privatisering er to motsatte tiltak som staten tar for å styre kapitalakkumuleringen. Nasjonalisering av bedrifter (f.eks. Jernverket) og bransjer (f.eks. jernbanene) innebærer at disse bedriftene kan fortsette uten profitt. Dette kan bety at de private bedriftene kan tilegne seg merverdi som egentlig er skapt i statsbedriftene, og at sysselsettinga kan holdes oppe. Kapitalister som har kapitalen sin låst i tapsbringende bedrifter, kan få den ut i pengeform hvis staten kjøper bedriften. Etter at staten har rasjonalisert og omstrukturert statsbedriftene, kan de selges ut igjen til kapitalister så billig at de gir grunnlag for profitabel drift. Dette er privatisering.

Men uansett hvor sterk og mektig staten blir, kan ikke statsmonopolkapitalismen oppheve de virkelige motsigelsene i en økonomi basert på kapital og profitt, undertrykking og utbytting.

TEST DEG SJØL (8): Greier du spørsmålene under, spesielt det siste, er du kommet langt.

34. Er denne setninga riktig: Hvis den konstante kapitalen øker mens den variable kapitalen er fast, så øker kapitalens organiske sammensetning.

35. Forklar for deg sjøl hvordan en bank kan skape penger.

36. Det blir ofte sagt at økning i statens virksomhet (som drift av sjukeheim, skoler o.l.) fører til inflasjon. Er det i samsvar med teorien slik den er lagt fram i avsnitt 45 og 46?

37. Til nå har inflasjonen i 1980-åra vært lavere enn den var 1970-åra. Hvorfor? (Dette er ei skikkelig nøtt. Avsnitt 42 og 45 kan kanskje brukes til å spekulere på svaret.)

Oppgaver:

Oppgave 1:

På et diskusjonsmøte er det ei jente fra Unge Høyre som sier til deg: «Du tror på foreldete teorier om at arbeiderne er utbyttet. Idag, med så jevn og høy velstand blant alle, skjer det ingen utbytting av arbeidere.» Lag et kort innlegg — maksimum 6 — 8 minutter (f.eks. 3 håndskrevne A4-ark, eller 2 maskinskrrevne sider), der du forklarer utbyttinga av arbeiderklassen.

Oppgave 2:

I et foredrag som den kjente økonomen Egil Bakke holdt, sa han blant annet følgende: «Det er helt avgjørende at den enkelte bedrift og spesielt den enkelte bedriftsledelse makter denne ubehagelige oppgave: Gradvis og etter hvert å legge ned den virksomhet som ikke kaster tilstrekkelig av seg. I den utstrekning bedriftene makter dette, vil dette ha produktivitetsfremmende virkninger på to måter. Dels ved at virksomheten med lav produktivitet legges ned. Men på lenger sikt også ved at økt lønnsomhet skaper økte investeringsmuligheter. . . . Dersom bedriftene insisterer på høyere lønnsomhet enn det de hittil har vært villige til å avfinne seg med, og vi på den måten skaper større vekst i samfunnet, så kan man stille spørsmålet om hvem som tjener mest på dette. Ut fra alle tilgjengelige nasjonalregnskaps-tall synes det åpenbart at den store interessegruppen, vi kan si den virkelige store aksjonærgruppen, er den alminnelige norske kvinne og mann. Det er som lønnstakere vi alle har en fundamental interesse av at kongerikets produktivitet og effektivitet utvikler seg fordelaktig.» Tenk deg at du sitter i salen og hører på. Lag et kort innlegg — to tre håndskrevne sider, der du sier Bakke imot. Forsøk å knytte det Bakke sier til teksten i dette kurset, f.eks. avsnittene 10, 22, 30 og 35.

Oppgave 3:

Tabellen er hentet fra Statistisk Sentralbyrås Regnskapsstatistikk 1983 for oljeutvinning, bergverksdrift og industri. Tallene nedenfor gjelder de 21 foretakene i produksjon av drikkevarer og tobakk, med tilsammen ca 4800 ansatte.

(Alle tall i millioner kroner, avrundet.)

1. Driftsinntekter (for det meste salg).....	+ 2600
2. Driftskostnader	+ 2400
Lønn, sosiale utgifter o.l.	720
Forbruk av innkjøpte varer (råvarer)	1040
Avskrivninger (slitasje på maskiner)	100
Andre driftskostnader	540
3. Driftsresultat (1 + 2).....	+ 200
4. Netto finanskostnader	+ 14
Renteinntekter av lån, og aksjeutbytte ...	70
Renteutgifter o.l.	84
5. Netto ekstraordinære inntekter	+ 7
6. Resultat før årsoppgjørdisposjoner (3 + 4 + 5)	+ 193
7. Årsoppgjørdisposjoner	+ 193
Skatter	25
Aksjeutbytte o.l.	45
Fond, ekstraordinære avskrivninger o.l. ...	123
(oppsamling av penger i bedriften)	

Svar kort på spørsmålene under:

- a) Hvilke poster mener du tilsvarer variabel kapital, konstant kapital, og merverdien i dette regnskapet? Kan du finne disse direkte i regnskapet?
- b) Viser hele merverdien som arbeiderne i denne bransjen produserer, seg i regnskapet?
- c) På hvilken måte framgår merverdien som overføres til bankkapitalen i regnskapet?
- d) Aksjekapitalen i denne bransjen er på 112 millioner. La oss regne dette som den summen kapitaleierne opprinnelig har investert. Hvilken profitttrate vil du si kapitaleierne i denne bransjen har?

Oppgave 4:

Oppstillingen nedenfor viser noen tall for industrien i Norge i 1931 og 1981, beregnet og anslått fra offentlig statistikk. (Tall i milliarder kroner, avrundet.)

	1931	1981
Produksjonsverdi	1,093	210
Verdi av råstoffer o.l.	0,508	90
Energi, reparasjoner o.l.	0,167	68
Lønn til arbeidere	0,235	21
Lønn til funksjonærer	0,072	12
Samlete utgifter til råstoffer o.l., energi o.l. og lønn	0,982	191
Produksjonsverdi + samlete utg.	0,111	19
Antall funksjonærer (+ eiere)	14000	100000
Antall arbeidere	92000	266000

a) Hvordan har sysselsettinga på bedriftene endra seg når det gjelder forholdet mellom antallet arbeidere og funksjonærer. Nevn noen årsaker til dette.

b) Hvor stor var lønnsandelen av bedriftenes utgifter i 1931 og 1981?

c) Hvordan har sammensetningen av konstant og variabel kapital i industrien utviklet seg over tid, fra 1931 til 1981? Si noe om årsakene til dette, ved å bruke det du har lært i dette heftet.

d) La oss si at merverdien er produksjonsverdien minus samlede utgifter. Prøv å beregne merverdiraten og profittraten for disse to årene, for industrien samlet.

Oppgave 5:

La oss si at du skal prøve å beregne hvor stor merverdi som alt i alt blir produsert av den verdiskapende arbeiderklassen i Norge. *Vi regner at arbeiderne i olje, bergverk og industri, og bygg og anlegg, skaper merverdier.* Arbeiderne og andre ansatte i varehandel, bank og finansiering, og det offentlige, regner vi lønnes ved merverdi skapt i andre bransjer (jfr avsnittene 15, 16 og 17). Tabellen nedenfor er en forenklet sammenstilling fra Statistisk Årbok, ment som en illustrasjon. Flere viktige næringer (samferdsel, forretningsmessig tjenesteyting, skogbruk og fiske f.eks.) er utelatt. Den viser samlet driftsresultat (eierinntekter før renter, skatter, o.l. er betalt), og lønnskostnader i de viktigste bransjene. (Tall i millioner kroner, 1984.)

	Drifts- resultat	Samlet lønn
Jordbruk	10000	440
Olje	58000	4700
Bergverk, industri	12700	45500
Bygg og anlegg	1800	15800
Varehandel	8900	27000
Bank, finans, forsikring	8500	8500
Stats-, trygdeforvaltning.	—	18900
Kommunalforvaltning	—	39000

a) Hvilke av disse næringene er kapitalistiske? I hvilke dominerer småborgere, dvs små vareprodusenter uten lønnsarbeidere? Hvilke er ikke-kapitalistiske som finansieres ved skatter?

b) Sett opp hvordan du ville beregne samlet merverdi som den verdiskapende arbeiderklassen produserer.

Svar på test-deg-sjøl-spørsmålene

Nedenfor finner du noen svar på de Test-deg-sjøl-spørsmålene som er merket med *. Vi understreker at dette er kursforfatternes forslag til svar, og de kan sjelsagt diskuteres.

3. Både i 1975 og i 1983 kan vi si at det trengtes ca 3,4 millioner tonn av papirmasse, papir o.l. i den samfunnsmessige arbeidsdelinga. For å få fram dette, trengtes det vel 15000 årsverk i 1975, og vel 10000 årsverk i 1983. Årsverkforbruket har altså gått klart ned. Vi kan konkludere at den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida i bransjen har blitt kraftig mindre. Grunnen til dette er først og fremst produktivitetsøkning i bransjen. (Men hadde spørsmålet ikke dreidd seg om den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida i bransjen, men om den totale arbeidstida som trengtes for å få fram disse 3,4 millioner tonn produkter, måtte vi i tillegg til arbeidstida i bransjen, også tatt med den arbeidstida som er gått med til å produsere maskinene, fabrikklokale osv.)

7. Verdi og bytteverdi er ikke det samme, sjøl om det er sammenheng mellom de to. En vares verdi er mengden samfunnsmessig arbeid som er gått med for å lage den. Her spør vi hvor mye av samfunnets nødvendige arbeidstid som blir brukt for å få fram varen. Verdi er, for å si det endel forenklet, arbeidstimer inne i varen. En vares bytteverdi er derimot hvor mye andre varer som vår vare blir byttet mot. Som illustrasjon: En sykkelens bytteverdi er f.eks. lik 1 sofa (hvis vi kan bytte sykkelen mot sofaen), eller 4 kjøkkenstoler, eller 200 loff. Ettersom en bestemt vare i prinsippet kan bli byttet mot mange andre varer, har en vare mange forskjellige bytteverdier. Varen kan uttrykke sin bytteverdi i hver enkelt av de andre varene. Men som regel blir bytteverdien uttrykt i pengevaren, altså som pris, f.eks. 1 sykkel er lik 1000 kr. Når vi snakker om varens verdi, ser vi på produksjonen av den i en kapitalistisk bedrift, som et ledd i den samfunnsmessige arbeidsdelinga under kapitalismen, og med et visst forbruk av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid. Når vi snakker om bytteverdien, ser vi på varen når den kommer ut av produksjonen og til markedet. Vi ser på hvordan den skifter eiere og blir omsatt mot andre varer i et bestemt bytteforhold til dem. Men verdien og bytteverdien er ikke uavhengige av hverandre: Verdien er grunnlaget for bytteverdien, verdien bestemmer bytteverdien (riktignok ikke direkte, jfr avsnitt 29).

9. a) er riktig. b) er vanligvis riktig. Når det dreier seg om varer som ikke blir solgt fordi det er overproduksjon av akkurat den typen varer, og de ikke har noen plass innfor produksjonen i samfunnet, mister disse overskuddsvarene sin bruksverdi. Men om det er ei krise i den kapitalistiske økonomien, der den vanlige sirkulasjonen av varer bryter sammen på grunn av at bedrifter stopper opp, kontrakter blir brutt, folk blir kasta ut i arbeidsløshet og mangler penger til å betale det de ellers kjøper osv, kan en ikke si at de varene som ikke blir solgt, mangler bruksverdi. Da er det ikke

den manglende bruksverdien som er årsaken til at varen ikke blir solgt, men sammenbruddet i den normale kapitalistiske varesirkulasjonen.

10. Det er riktig.

11. Med påstanden om at penger bare er et verdisymbol, nekter en som regel for at penger er en vare med verdi. Det kan sjølsagt se slik ut idag, ettersom trykte papirlapper som er svært billige å produsere, kan brukes til å bytte til seg store verdier (en tusenlapp koster kanskje 1 kr å produsere). Men marxismens politiske økonomi understreker at penger i utgangspunktet er varer, som etter hvert får de spesielle funksjonene som penger har. Penger har altså verdi sjøl, de er ikke bare symboler på verdi. Deretter kan det utvikle seg papirpenger o.l., men grunnlaget for papirpengene er virkelige penger med verdi. Det andre sitatet (fra Store norske leksikon) uttrykker omtrent det samme som vi sier i avsnitt 7 om pengenes funksjoner. Det vi kaller verdimåler, kaller leksikonet verdimåler eller prisuttrykksmiddel, det vi kaller sirkulasjonsmiddel kaller leksikonet omsetningsmiddel eller betalingsmiddel, det vi kaller håndfast verdi kaller leksikonet verdioppbevaringsmiddel.

12. I 1974 gikk det med gjennomsnittlig 1,44 arbeidstimer levende arbeid pr skopar, i 1983 1,04 timer. Produktiviteten har økt med nesten 40%. Verdien av hvert skopar har sunket i samsvar med dette — mindre samfunnsmessig nødvendig arbeidstid er innbakt i hvert skopar. Derfor er det helt i tråd med dette at prisen også har sunket (om vi regner om prisene til faste kroner). Når verdien synker, vil som regel prisen (bytteverdien i penger) følge med. Som vi ser, ga ikke den store produktivitetsøkningen noen trygge arbeidsplasser, slik arbeidsgiverne pleier å si. Riktignok er det slik at uten produktivitetsøkninger ville mange arbeidsplasser gått tapt, bedriftene ville gått konk i konkurransen. Men mange arbeidsplasser gikk også tapt sjøl om produktivitetsøkningen var så stor. Når produktiviteten øker, trenger jo kapitalistene som regel færre folk til å produsere. Produktivitetsøkninger kan under kapitalismen trygge noen av arbeidsplassene for ei tid, men først og fremst er det profitten til kapitalistene som blir trygget med økt produktivitet.

15. Verdien av arbeidskrafta er den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som blir brukt for å produsere det som går med til arbeiderklassens livsopphold (mat, klær, bolig, ferier, transport osv. for arbeiderne og deres familier). Verdien av produksjonen er den totale arbeidstida som arbeiderklassen bidrar med i produksjonen. Den siste er større enn den første, og forskjellen er merverdien.

16. Ettersom lønnskostnadene kan brukes som et upresist uttrykk for verdien av arbeidskrafta, og bearbeidingsverdien på samme måte er et upresist uttrykk for den nye verdien arbeiderne skaper, er det klart at bearbeidingsverdien må være større enn lønnskostnadene — jfr. spørsmål 15. De ansatte får bare en del av de verdiene de skaper. De blir utbytta, eierne tilegner seg merverdi. (Hvorfor er bearbeidingsverdi og lønnskostnader egentlig upresise i forhold til de størrelsene vi skal fram til? Bearbeidingsverdien

avviket fra det marxistiske begrepet om nyskapt verdi ved at 1) den delen av merverdien som framkommer som profitt i kjøpmannskapitalen ikke er regnet med, og 2) avskrivninger, verdien av slitasje på maskiner og bygninger, ikke er trukket fra. Samtidig avviker lønnskostnadene fra verdien av arbeidskrafta, fordi en del av lønnskostnadene betales av merverdien (lønn til de uproduktive sjefene med topplønner, f.eks.), og fordi en del av lønnskostnadene egentlig er merverdi i form av skatter.)

17. Handels- og finanskapital driver generelt i sirkulasjonssfæren, ikke i produksjonssfæren, der verdiene blir skapt. Profitten i handels- og finanskapital oppstår ved at det foregår former for overføringer av merverdi fra industrikapital til handel og finans.

18. Nei. Hvis vi ikke har noen bedre måte å beregne merverdien på, kan vi bruke dette tallet. Men i tillegg til disse 6 milliardene, kan vi også i hvert fall regne den profitten som handelskapitalen har på salget av varene fra industrien, de skattene som betales av arbeiderne i industrien, og lønningene til det øverste sjefssjiktet i industrien, som deler av den totale merverdien som blir skapt i industrien.

19. Dette er et spørsmål som har vært mye diskutert. Noen marxister regner skatter som tas fra arbeiderne, men som på sett og vis kommer tilbake til dem i form av f.eks. helsestell eller skoler, som en slags sosial lønn, en kollektiv del av verdien av arbeidskrafta. Sjøl om disse utgiftene også har velferdsmessige sider, vil vi — som Marx gjorde — regne dette som merverdi. Det er verdier som tas fra det arbeiderklassen skaper og disponeres av kapitalistklassen og staten dens.

24. Nei. Vi kan se at arbeiderne har fått et større forbruk av ting. Men dette er ikke det samme som at verdien av arbeidskrafta har steget. Sjøl om arbeiderne har større forbruk, kan likevel verdien av arbeidskrafta synke — hvis den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er gått med til produksjonen av det arbeiderklassen forbruker, er blitt mindre. En kan si det slik: Verdien av arbeidskrafta stiger om arbeiderklassens andel av all verdiskaping er blitt større. Den delen av de samlede verdier som blir produsert, som arbeiderklassen får, kan bli mindre, sjøl om den består av flere bruksverdier.

26. a) Øker. b) Synker. c) Øker.

31. 600 000 kr. Verdien av en vare blir avgjort av de verdiforholda som gjelder for tida. Endringer av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida for produksjonen av en vare, fører samtidig til at verdien av varer som ligger på lager osv., endrer seg, sjøl om disse lagervarene i sin tid ble produsert med mye mere eller mindre bruk av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid. Dette stemmer sjølsagt med dagligdagse erfaringer. Om det f.eks. har skjedd en verdiendring på langrennsski, slik at langrennsski av en bestemt kvalitet er mye billigere i år enn i fjor, er det ikke lett for en sportsforretning å selge fjorårets langrennsski til fjorårets priser. Sportsforretningen må justere prisene ned så de kan konkurrere med prisene på de nyproduserte langrennsskiene.

Dette er en av fem deler av studieboka «Politisk økonomi». Øvrige deler kan lastes ned fra <http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/>

Tom side

Tom side

Kr. 90,-

Denne boka inneholder noe du ikke ville venta deg av en innføring i marxistisk politisk økonomi — nemlig en analyse av kriser og inflasjon som tar hensyn til at vi er i 1986, ikke 1886. Men størstedelen av handlinga foregår i mellomkrigstida. Der prøver Andersen å slå seg opp som fabrikant i skismøringsbransjen — mens Gundersen, Torp og Låke lager klister og prøver å få endene til å møtes som arbeidere i fabrikken.

Den politiske økonomien er et uunnværlig redskap for arbeidere og revolusjonære intellektuelle til å analysere bedriftsnedleggelse, lønnskamp, nedskjæringer på statsbudsjettet, utbytting av den tredje verden osv. Kvinneaktivister har hatt praktisk nytte av politisk økonomi til å forme ut ei kvinnepolitisk linje. Denne boka prøver å bygge ei bru fra den grunnleggende teorien og fram til slike konkrete analyser.

Boka er den andre i en serie innføringsbøker/hefter til bruk i den nye partiskolen til AKP(m-l). Senere er det planlagt et hefte til, med mer videregående emner i politisk økonomi.

*Studiebok i
Politisk Økonomi
Kapitalismen
av
Jon Ivar Elstad
Harald Minken*

*Partiskolen, Trinn 1B
Utgitt av Studieutvalget i AKP(m-l)*

*K/S Studietjenester A/S
ISBN-82-7392-008-9*